

Наталія Білоус (Київ)

ВІДНОСИНИ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ З ВОЄВОДОЮ КНЯЗЕМ В.-К. ОСТРОЗЬКИМ¹

Роль представників королівської влади у житті міст у XVI – першій половині XVII ст. – тема відома в історіографії. Дослідники говорять про втручання воєвод і старост у функціонування міських громад та спроби заволодіти частиною майна й доходами міст, як про поширені явища у містах Речі Посполитої й відзначають у цілому наростання антиміщанських настроїв у країні [24; 27; 25; 8; 7]. Адже відомо, що магнати, незважаючи на прихильні для міщан королівські рішення, як правило, не підпорядковувались вирокам королівських судів, а піклувалися здебільшого про свої доходи з королівщин. До їх числа належав і князь Василь-Костянтин Острозький, який 5 грудня 1559 р. отримав номінацію на уряд київського воєводи і залишався на ньому до своєї смерті, що сталася 23 лютого 1608 р. [26, 38; 28, 67], тобто 49 років. Таким чином, друга половина XVI – початок XVII ст. у житті київської міської громади позначилися майже півстолітнім перебуванням на уряді київського воєводи, впливового в Речі Посполитій магната, який до того ж був волинським маршалком і володимирським старостою.

Від початку врядування князя В.-К. Острозького між ним і київськими міщанами склалися досить напружені відносини. Конфлікти найчастіше спалахували з приводу збору капщизного податку та неузгодженостей між сторонами у користуванні корчмами й доходами з них. Попри надане міщанам право на монопольне шинкування, їм доводилося доволі часто поступатися ним на користь замкового уряду [13, л. 129; 1, 22-23]. Саме ця обставина ще на початку 50-х років XVI ст. стала причиною гострих суперечок між міщанами і попереднім воєводою – Григорієм Ходкевичем [15, л. 162-164; 3, 109-112]. Вироком короля Сигізмунда Августу від 26 квітня 1556 р. воєводі наказувалось ліквідувати німціанське

¹ Дослідження підготовлене завдяки фінансовій підтримці Kasy im. J. Miąnowskiego i Fundacji na rzecz Nauki Polskiej.

шинкування і примусити до виконання міських повинностей не підпорядковане війтові населення та припинити збір додаткових податків у місті, а також запровадити звітність міщан перед воєводою в міських прибутках і видатках [15, л. 162-164; 3, 109-112]. Королівський привілей від 25 травня 1558 р. остаточно закріпив за киянами міської юрисдикції право на монопольне виробництво і продаж напоїв у Києві з обов'язком щорічної сплати до державної скарбниці 800 кіп лит. гр. [16, л. 252-253; 9, 79-82] Стефан Баторій 22 листопада 1576 р. та Сигізмунд III 10 травня 1588 р. підтвердили привілей 1558 р. із заборonoю будь-кому, крім міщан, тримати шинки в місті [22, арк. 35-38; 9, 79-82].

Втім воєвода В.-К. Острозький та його урядники в Києві не завжди дотримувалися королівських розпоряджень. Так, за його наказом у березні 1564 р. через відмову сплатити йому 200 кіп лит. гр. з міських капщизних сум були ув'язнені радці Андрій Кошколдейович та Юрій Климович. Інші міські урядники – Гаврило Рой, Богдан Маликович, Терех Борисович, Іван Семенович та Артем Конашкович, будучи уповноваженими від усієї міської ради, поскаржились королю на дії воєводи:

“...о том, ижъ его милость братью их старшую – мещан тамошних киевских, раду мѣстъскую – бурмистров и радец ... до везеня сажаль, даючи им в том вину, же дей они половицу капщизны тамошнеѣ, а звлаща остатнеѣ раты 200 коп грошей за прошлый год дали князю Миколаю Збаражскому, справцы на он час будущому воеводства Киевского, старостѣ кремянецкому и до того дей их примушает его милость абы они знову тые пенези 200 коп грошей ему заплатили и отдали. И за оным дей саженьемъ ихъ до везенья от его милости шкоды немалые имъ в товарах их и торговлях купецкихъ стали...” [17, л. 577-577об.].

Як з'ясувалося під час розслідування обставин цієї справи, міщани на початок виникнення конфлікту вже сплатили справці воєводства Миколайові Збаразькому названу суму, а воєвода вимагав від них повторної сплати. Вироком Панів Ради Великого князівства Литовського від 8 липня 1564 р. київських міщан звільнили від сплати щорічного “поклону” воєводі з названих прибутків, а останньому було наказано врегулювати порядок сплати капщизного податку з міста [17, л. 576 об.-582; 2, 144]. Тим не менше, у листі Сигізмунда Августа від 10 березня 1566 р. згадується про те, що ті ж городяни сплачували щороку на користь справці Київського во-

сводства князя Івана Чорторийського “с пенезей капщизных” 200 кіп лит. гр. [18, л. 118-118 об; 11, 125-126]. Але попри усі складнощі міській громаді все ж таки вдавалося обстоювати свої інтереси, висилаючи посланців до короля з клопотанням про зменшення цього податку. Листом від 26 лютого 1581 р. Стефан Баторій заборонив київському воєводі стягати його з київських міщан “подлуг воли своєї” [22, арк. 39-40; 10, 443-444].

Зазначимо, що за часів свого врядування князь Костянтин Острозький особисто рідко відвідував центр воєводства. Натомість його обов’язки в Києві виконували намісники – підвоєводи. Така практика усталилася від початку його врядування і тривала надалі – до середини XVII ст., оскільки, починаючи від 1559 р. уряд київського воєводи обіймали представники великих магнатських родин, які проживали переважно у своїх родових маєтках. На намісників воєвода покладав усі повноваження та функції з управління замком і підпорядкованим йому населенням у межах замкової юрисдикції. Чимало джерел свідчать про напружені, а іноді ворожі стосунки між ними і міською радою. Багато таких суперечок відклалося у книгах гродських судів. Наприклад, в одній судовій справі 1578 р. київські міщани скаржилися: “...наместники его тамошние [тобто – воєводи – Н.Б.] работы непомерные на нас вкладаюты, дармо на себе робити велить, подачьки неслушные и иньшиє повинности и пошлины незвычайные накладывают”² [14, л. 114 об.-117; 4, 215-218].

У 1585 р. київські радці поскаржилися на намісника воєводи князя Матеуша Воронецького з приводу того, що той не переслідував у судовому порядку замкових урядників і городян, які шинкували в місті без їхнього дозволу. 17 листопада вони подали скаргу до Житомирського гродського уряду через відмову намісника конфіскувати напої й притягнути до відповідальності замкових кравців і кушнірів, які таємно виробляли і продавали питний мед, у результаті чого, міщани зазнали збитків на суму 200 кіп лит. гр. [19, арк. 113зв.-114зв.] Через рік вони знову делегували до Житомирського гродського уряду своїх посланців – Василя Черевчєя і Малка Середу, які від імені всього поспільства подали скаргу на В.-К. Острозького. Радці звинувачували воєводу в тому, що він, скориставшись з їхньої відсутності в місті у зв’язку з перебуванням за його ж наказом у Переяславі на “господарській” службі,

² В акті від 8 травня 1587 р., вміщеному в житомирській гродській книзі зафіксовано такий характерний запис: “приехали есмо тут мещан немало до Житомира, оповедаючи на ясне велможного пана княжати его милости воєводи киевского”. Див.: ЦДАУК. Ф. 11, оп. 1, спр. 1, арк. 233.

відрядив до Києва свого служебника, колишнього київського гродського писаря Льва Верещаку зі слугами-гайдуками й наказав їм пограбувати в міщанських будинках мед і горілку. У результаті такої акції скаржники зазнали збитків на суму 500 пол. зол.[19, арк. 194-194зв.]

Ті ж раді подали ще одну скаргу на Матеуша Воронецького, який за розпорядженням воєводи дозволив поселенцям новозаснованої біля Софійського монастиря слободи виробляти і продавати напої. Міщани, вбачаючи в цьому порушення свого монопольного права, змушені були припинити шинкування [19, арк. 194зв.-195зв.]. Незабаром ситуація докорінно змінилася на користь міської громади і вже мешканці слободи поскаржилися до суду на дії міщан:

“...старые мещане киевские з Долнего места [тобто з Києво-Подолу – Н.Б.], мовячи, дей, до нас, же се утратили две тисечи золотых... и приехавши, дей, до нас на слободу, заказали нам абы ся есмо не до конца будовали, ани хотячи допустити жадным шинком се обходити и овшем нас до того приневолят, абы есмо его милости аренды поступили по чотыри копы каждый з нас, што... мы, дей, не хотели на то ани хочемо жадным способом позволить...” [19, арк. 206 зв.-208].

Воєвода та його намісник не зважили на надану мешканцям слободи пільгу на звільнення їх упродовж 24 років від усіляких сплат і, не заступившись за них, навіть кинули кількох осіб до в'язниці.

Ще один конфлікт виник 17 листопада 1585 р., коли князь Матеуш Воронецький замість того, щоб розмістити в замковій в'язниці одинадцятьох козаків, які скоїли вбивство королівського посланця Глубоцького, примусив міщан посадити злочинців до ратушної в'язниці. Міщани у свою чергу знову поскаржилися до суду:

“...наместникъ воєводства Киевского, не хотечи оных вязнев козаков до везеня замку ... приняти, и их осадити не хотел ... Тых вязнев до нас, до ратуша прислал, чынечи над волности... нам в томъ кривду и безправе, чого есмо нигды чинит не повинны, а ни под то не подлежали, абысмо яковых-колвекъ до везеня ратушного злочинцов приймовати, осажати и стеречи мели... И такъ через возного до нас указал: “если дей тых вязневъ до везеня ратушного не озмете и стеречи не будете, тогда я указал тым козаком абы тых вязнев перед вами або перед ратушом поставивши и покинувши, и на вас дей самых – на войта, бурмистра и радцов, и всех мещан киевских у кгороде записати кажу”.”

Проте нарікання міщан на дії намісника воєводи виявилися марними і безрезультатними, про що вони самі мусили констатувати: “А так мы, бачечи, иж то ест речъ немалая, боячися теж звирхности его королевское млости ... за тяжкою неволею и з великою шкодою нашею оных одинадцати вязнев до везеня местского ратушного до дальшее науки ... приняты мусили” [19, арк. 114 зв.-115 зв.].

Чимало конфліктів між воєводою та міським урядом виникало через існування в місті двох окремих цехових організацій. Оскільки київські ремісники традиційно підпорядковувались воєводі і працювали на замок, забезпечуючи його потреби, воєвода В.-К. Острозький та його намісники намагалися за будь-яких обставин зберегти свою владу над ними. Надання магдебурзького права місту передбачало переведення усіх ремісників під юрисдикцію міського уряду, але цього не відбулося. У Києві поступово сформувалися дві окремі цехові організації міського й замкового присудів із кількісною перевагою на користь замку, чому власне сприяла королівська влада. Про це зокрема свідчить виданий Стефаном Баторієм у Львові 11 вересня 1578 р. вирок у справі про суперечку київських міщан міської юрисдикції з воєводою Острозьким. У скарзі міщан зазначалося: “...ремесники цеховые места Киевского ремесла всякого повинности и присуду местского, в котором, дей, завжды были, выймуеты, и в присуд и послушенство замковое вряду своего воєводского прийтигаючи...” [14, л. 114 об.-117; 4, 215-218]. Король виправдовував протиправне залучення їх воєводою до замкових робіт і насильницьке перетягнення під замковий присуд: “...для того нынешним декретом нашим, водле стародавнего звычайу и уживаня оных ремесников в потребах замку Киевского, князя воєводу заховали и заховуем” [14, л. 114 об.-117; 4, 215-218]. Але вже 21 вересня 1578 р. у листі до коронного підчашого Криштофа Радзивіла київський воєвода скаржився на королівську канцелярію, яка “над гвалтовний звичай” скасувала цей вирок [23, к. 52]. Пізніше, 3 січня 1591 р., встановлені королем цехові статuti для київських замкових ремісників урівняли їх у правах торгівлі з магістратськими, а також законодавчо підтвердили завершення формування двох окремих цехових систем, що функціонували під різними юрисдикціями [20, арк.12; 12, арк. 246-247 зв.]. Варто відзначити і той факт, що до самої смерті впливового воєводи магістратські ремісники чисельно поступалися замковим і фактично знаходилися у менш привілейованому становищі.

Спроби князя В.-К. Острозького обмежити міську автономію

киян особливо були наполегливими у 70–80-х рр. XVI ст. Про це свідчить також і його втручання у гучний міський судовий процес по справі заможного купця, бурмистра Андрія Кошколдейовича, власника сіл Басань і Биків. Процес розпочався у 1573 р., коли міські урядники зажадали від відповідача пред'явити документи, на підставі яких він володів маєтками, що стали предметом суперечки між деякими представниками міської еліти. Коли ж документи були надані, радці їх відібрали, і почали вимагати від Кошколдейовича задоволення претензій позивача – радці Матвія Черевчея. Під час судових засідань у міському суді на всі протести позваного урядники відповідали побоями і, врешті-решт, 8 грудня 1573 р. посадили його до в'язниці, примушуючи, до того ж, сплатити штраф. Після виходу з ув'язнення, в середині 1575 р., потерпілий подав скаргу на війта Гаврила Роя та інших міських урядників київському воєводі К. Острозькому, втручання якого згодом привело до відставки міського уряду. За клопотанням воєводи 19 грудня 1578 р. на Київському замку було призначено засідання комісії з числа королівських комісарів для розгляду діяльності магістрату [14, л.176 об.-178; 5, 219-222]. Київські радці та лавники вжили відповідних заходів, аби захистити себе, і 15 січня 1579 р. подали заяву до асесорського суду, зазначаючи, що згідно з магдебурзьким правом їх ніхто не міг судити, а тільки “войть на тот чась киевский будучий зь бурмистрами” [5, 220]. Втручання в хід справи київського воєводи вони вважали неправомірним, оскільки найвищою апеляційною інстанцією для міщан, які судилися за нормами магдебурзького права, був королівський асесорський суд. Тоді ж, 20 січня 1579 р., міські урядники отримали королівський охоронний привілей (глейт) від Стефана Баторія, який став на їх бік [21, арк. 105]. Однак пізніше королівський суд переглянув свою позицію щодо цієї справи і в травні 1579 р. призначив спеціальну комісію за участю королівського інстигатора для розгляду діяльності київського міського суду, яка присудила міських урядників до сплати штрафу в 3000 кіп лит. гр. до королівської скарбниці. З цих коштів мала бути виплачена компенсація потерпілому [14, л. 178].

Втручання В.-К. Острозького у самоврядування Києва проявлялося також у його намаганні встановити на вїтівський уряд вгідні йому кандидатури з числа своїх колишніх слуг і таким чином контролювати міський уряд. Двічі йому це майже вдалося, коли київськими вїттами були обрані міщани Федір Черевчей (1576-1580 рр.) та Яцько Балака (1593-1612 рр.) [6, 103-104, 106-107]. Але при

цьому більшість міської ради все ж таки чинили опір воєводи та його урядниками, коли ті намагалися втрутитися у внутрішні справи магістрату, особливо якщо це стосувалося міських фінансів.

Варто відзначити й інший бік відносин князя В.-К. Острозького з київським міщанством. Як і інші воєводи, він іноді виступав посередником між ними і королем: приймав посланців від поспільства, вислуховував їхні проблеми і в разі прихильного ставлення до них сприяв просуванню колективних письмових звернень міщан, клопотався перед королем про надання або підтвердження міських привілеїв. Зрештою подібна практика вважалася звичкою і розповсюдженою в тогочасних містах Речі Посполитої.

Насамкінець зауважимо, що відносин князя В.-К. Острозького з київською міською громадою були складними, багаточаровими, але типовими як на ті часи. Подібні конфлікти спостерігалися і в коронних містах, коли старости або воєводи вдавалися до спроб обмежити автономію міських громад і перебрати на себе частину їхніх доходів. Як правило, у такому протистоянні міщанству рідко вдавалося відстояти свої інтереси і вони втрачали чимало доходів і привілеїв. За часів врядування К. Острозького київське міщанство все ж таки виявило спроможність протистояти натискові впливового магната і воєводи та його намісників, а головне – зберегти свою автономію.

Джерела та література

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – Архив ЮЗР). – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 5. – № 13.

2. Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 5. – № 64.

3. Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 5. – № 49.

4. Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 5. – № 96.

5. Архив ЮЗР. – Ч. 8. – Т. 5. – № 97.

6. Білоус Н. Київ наприкінці XV – в першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування / Н. Білоус. – К., 2008.

7. Білоус Н. О. Відносини київської міської влади з воєводами в 1559–1648 рр. Спроби обмеження автономії міської громади / Н. О. Білоус // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – К., 2007. – Вип. 7.

8. Білоус Н. О. Взаємовідносини житомирських міщан із старостинською та вйтівською адміністраціями XVI – першій половині XVII ст. / Н. О. Білоус // Житомирщина на зламі тисячоліть. Тези історико-краєзнавчої конференції 20-23.09.2000 р. – Житомир, 2000.

9. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. / [Собранные и изданные под ред. В. Антоновича и К. Козловского]. – К., 1868. – № 38.
10. Исторический сборник П. А. Муханова. – М., 1866. – № 223.
11. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 44 (1559–1566). [Падрыхтаваў А. Груша]. – Мінск, 2001. – № 105.
12. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАНУ. -Інститут рукопису. – Ф. ДА / 517 Л.
13. Российский государственный архив древних актов в Москве (далі – РГАДА). – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 24.
14. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 195.
15. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 248.
16. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 37.
17. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 39.
18. РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 44.
19. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1.
20. ЦДІАУК. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 134.
21. ЦДІАУК. – Ф. 25 – Оп. 1. – Спр. 19.
22. ЦДІАУК. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1.
23. Archiwum główne akt dawnych. – Archiwum Radziwiłłów. – Dział V. – Sygn. 11078.
24. Bieniarzówna J. Proces ograniczania autonomii miast małopolskich w pierwszej połowie XVI w. / J. Bieniarzówna // *Małopolskie Studia Historyczne*. – 1963. – Т. VI. – Z. 1/2..
25. Bogucka M. Miasta a życie polityczne w Polsce XVI–XVII w. / M. Bogucka // *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace ofiarowane A. Mączakowi w 60-tą rocznicę urodzin*. – Warszawa, 1989.
26. Kempa T. Konstany Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej / T. Kempa -Toruń, 1997.
27. Szczygieł R. Rola starostów w życiu miast królewskich województwa sandomierskiego w XVI wieku. Z dziejów ograniczania autonomii miejskiej / R. Szczygieł // *Sandomierz. Z dziejów polityki, prawa i kultury*. / [Red. P. Witek, A. Wrzyszczy]. – Sandomierz, 2001.
28. Urzędnicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy. / [Oprac. E. Janas, W. Kłaczewski]. – Kórnik, 2002.